

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

VAN 21 JANUARI TOT EN MET 22 FEBRUARI 1975

VERBORGEN

SCHAT

DE MUNTVONDST.
BIJ DE LANGE NIEUWSTRAAT
UTRECHT

GEBORGEN

OVERDRUK UIT HET JAARBOEK VOOR MUNT-EN PENNINGKUNDE 1971-72

DR. H. ENNO VAN GELDER

Utrecht 1972 – Bij het graven van een diepe funderingsput voor de nieuwbouw van de Willem Arntsz Stichting aan de Lange Nieuwstraat te Utrecht is in mei 1972 een omvangrijke muntvondst gedaan. De munten kwamen te voorschijn uit een opgehaalde klomp klei; scherven of andere sporen van verpakking zijn niet gevonden. Na reiniging bleek de schat te bestaan uit 7 gouden en 295 zilveren munten¹.

De munten vallen uiteen in drie grote groepen. Ruim een derde – 112 stuks – zijn in het Utrechtse Nedersticht geslagen tijdens de regering van bisschop David van Bourgondië (1456–1496). Ongeveer evenveel – 117 stuks – zijn afkomstig uit het grote buurland, de Bourgondische Nederlanden waartoe toen wel Holland, maar niet Utrecht en Gelre, behoorden; zij zijn merendeels geslagen tijdens Karel de Stoute (1467–1477) en Maria (1477–1482), terwijl een klein deel uit de tijd van Philips de Goede of zelfs van vóór de unificatie van het Bourgondische muntwezen in 1433 dateert. Een derde groep – 71 stuks – komt uit de oostelijke gewesten van Luik tot Friesland, waarbij zich die van het sterk op de Nederlanden georiënteerde Kleef aansluiten. Een kleine rest – 12 stuks – is uit veel verder gelegen streken afkomstig.

Het thans teruggevonden geld is naar alle waarschijnlijkheid verloren gegaan tijdens het beleg dat de stad Utrecht in 1483 te doorstaan heeft gehad. Reeds jaren tevoren was er een toenemende spanning ontstaan tussen bisschop David, bastaardbroer van hertog Karel de Stoute, die vanuit zijn residentie te Wijk-bij-Duurstede een krachtig regeringsgezag poogde te vestigen en zijn onderdanen die zich tegen de modernisering verzetten. In 1481, enkele jaren na de dood van hertog Karel die tot een verzwakking van de Bourgondische macht geleid had, was het tot een uitbarsting gekomen: de anti-Bourgondische partij maakte zich met behulp van uit Holland verdreven geestverwanten van de macht in de stad Utrecht meester. Dit leidde tot een tweejarige oorlog tussen de bisschop gesteund door aartshertog Maximiliaan en zijn tegenstanders onder leiding van burggraaf Jan van Montfoort, die de steun kregen van de hertog van Kleef. Diens broer Engelbert werd door de anti-bisschoppelijke partij in 1482 als ruwaard van het Nedersticht gehuldigd en aan de bisschop werd het uitoefenen van het regeringsgezag in de stad onmogelijk gemaakt. Toen echter Maximiliaan in 1483 zijn macht in de zuidelijke Nederlanden had hersteld, kwam hij met een

legertje voor Utrecht en dwong de stad op 31 augustus zich aan de bisschop te onderwerpen.

De jongste munt in de schat is een zeer zeldzame stuiver die door de stad in de laatste phase van het verzet volgens raadsbesluit van 3 juli 1483 is geslagen. Verder hoort er een opvallend groot aantal exemplaren toe van de braspenningen die de stad in 1482 op naam van jonker Engelbert van Kleef liet slaan, een muntsoort die reeds in 1485 werd verboden en die in andere vondsten nooit is gesignaleerd. Anderzijds ontbreken in de schat de munten die bisschop David zelf te Wijk-bij-Duurstede in 1482 en 1483 uitgaf, evenals Bourgondische munten met latere jaartallen dan 1480. Dit alles maakt het bijzonder waarschijnlijk dat het onderhavige bedrag bijeengebracht is in de stad Utrecht tijdens de oorlog die het verkeer naar buiten ongetwijfeld heeft bemoeilijkt en een onevenredig grote plaats aan het stedelijk oorlogsgeld heeft gegeven. Mogelijk heeft het geld behoord aan een partijganger van Montfoort die tijdens het beleg is omgekomen of na de capitulatie is gevlucht of gearresteerd en vervolgens verbannen.

De Utrechtse munten² in de vondst zijn op één stuk na alle zeer recent. Van de jagers (gewoonlijk minder juist als dubbele stuivers aangeduid: zij waren in omloop voor $1\frac{2}{3}$ stuiver) zijn alleen de jaargangen 1477, 1478 en 1479 vertegenwoordigd, niet de oudere jaartallen 1474–1476 die een hoger gehalte hadden. Opvallend is echter dat van de bijbehorende hele en halve witpenningen met afbeelding van Sint Maarten (eveneens ten onrechte bekend als Sint Maarten-stuiver) zowel de laatste emissie met ster boven het wapen als de oudere zonder ster voorhanden zijn.

Ongewoon talrijk zijn hier de munten die in de stad Utrecht, tijdens de opstand tegen de bisschop werden geslagen. De zeldzame braspenning van Kleefs type, waarvan hier 17 ex. voorhanden zijn, blijkt in twee uitvoeringen te bestaan: 4 ex. hebben lelietjes als interpunctieteken, 13 ex. daarentegen sterretjes. Vermoedelijk vertegenwoordigen de lelietjes een eerste emissie van redelijk goed zilver; de ex. met sterretjes maken grotendeels de indruk van bijzonder slecht zilver vervaardigd te zijn (een gehalteproef kon nog niet worden uitgevoerd). Deze slechte kwaliteit zal wel de reden geweest zijn dat na het herstel van het bisschoppelijk gezag³ deze braspenningen voor „gheen gelt” verklaard werden. De beeldenaar van deze munten is een nauwkeurige copie van de braspenningen van Engelberts vader en broer, de hertogen Jan I en Jan II van Kleef, die eveneens in de schat vertegenwoordigd zijn. De keuze van de beeldenaar kan zeer goed door de familierelatie zijn bepaald; de waarde van deze braspenningen was overigens dezelfde als die van de Utrechtse jagers.

De stuiver met rijdende Sint Maarten die in 1483 door de stad Utrecht op eigen naam werd uitgegeven, werd daarentegen later wel als geschikt voor de

omloop erkend. De uitgifte moet overigens bijzonder beperkt geweest zijn: dit is het tweede bekende ex., nadat de munt voor het eerst in een West-Duitse vondst was ontdekt in 1952⁴.

Een opvallend element vormt verder het grote aantal vliegers van de Friese steden Bolsward en Sneek. Deze Friese naslagen van de vliegers van de stad Groningen hebben korte tijd een zeer ruime verbreiding gehad: zij komen zelfs in Zuid-Nederlandse vondsten voor⁵. Wegens hun slechte kwaliteit werden zij echter in Utrecht al in 1484 uitdrukkelijk verboden⁶. Talrijk zijn ook de Kleefse munten in de vondst. Aangezien althans de braspenningen en stuivers van Kleef ook geregeld in andere Nederlandse vondsten uit deze periode voorkomen, zal hun aanwezigheid eerder aan hun grote verbreiding dan aan het incidentele verschijnen van Kleefse hulptroepen in Utrecht in 1482 toegeschreven moeten worden. Dit zal ook wel gelden voor het Kleefse kleingeld: daarop wijst de in Utrecht gebruikelijke aanduiding van de stedelijke duiten van 1478 met de Gelders-Kleefse term „mutter” (1/6 stuiver).

Tenslotte kan opgemerkt worden dat in dit geval goed te constateren is, dat de samenstelling van de schat zeer goed overeenkomt met wat uit schriftelijke bronnen bekend is over de muntsoorten die omstreeks 1483 in Utrecht gebruikt werden. In de reeks munttarieven door de stad gepubliceerd in de jaren 1483 – 1493⁷ worden de hier gevonden muntsoorten op een heel enkele uitzondering na alle genoemd, zelfs lang geleden geslagen soorten als de Vlaamse leeuwengroten en botdraggers uit de 14e eeuw of van grote afstand afkomstige typen als de liard van Dauphiné⁸. Niet in de tarieven vermeld worden slechts de zeldzame jager van hertog Karel van Gelre (afb.) die sprekend op de Utrechtse jagers lijkt, en de

muntjes van Rome en Noorwegen. Van deze laatste zijn echter wel exemplaren in andere Nederlandse vondsten gesignaleerd⁹.

In het volgende overzicht zijn in de linkerkolom de tegenwoordige in de numismatiek gebruikelijke namen gebezigd, in de rechterkolom zijn de namen gebruikt in de Utrechtse tarieven opgenomen (spelling gemoderniseerd).

Bourgondische Nederlanden

Philips de Goede (1419–1467)

dubbele stuiver	dubbele Philippusstuiver		
Brabant		GH	8–1
stuiver	Philippusstuiver		1
Brabant 1, Vlaanderen 8, Henegouwen 1, Holland 1			9–1/4
halve groot	Philippus oortken van stuiver		11
Holland			11–4
kwart groot	Philippus duit		1
Holland			12–4a
			1

Karel de Stoute (1467–1477)

dubbele stuiver	dubbele Karolusstuiver		
Brabant 2			23–1
stuiver	Karolusstuiver		2
Brabant 12, Vlaanderen 13			24–1/3
groot	halve Karolusstuiver		25
Vlaanderen 6			25–3
kwart groot	Karolusduit		6
Vlaanderen 3			27–3
			3
Bourg. gulden	Andriesgulden		
Brabant 3			32–1
dubbel vuurijzer	vuurijzer ¹⁰		3
Brabant 1475(2), Gelre 1475, Vlaanderen 1474			34–1/3
half vuurijzer	leeuwenhoofdje		4
Brabant 1474, 1475(3), 1476, Gelre 1474			36–1/2a
			6

Maria de Rijke (1477–1482)

dubbel vuurijzer	vuurijzer		
Brabant 1477, 1478, 1479(2), 1480, Vlaanderen 1478(6), 1480, Holland 1479			39–1/4
vuurijzer	half vuurijzer		13
Brabant 1479(2), Gelre z.j.			40–1/2
groot	Maria-grootje		3
Gelre z.j., Vlaanderen 1478(4), Holland 1480(2)			41–2/4
halve groot			7
Vlaanderen, 1, Holland 3			42–3/4
			4

Bisdom Utrecht

Frederik van Blankenheim (1393–1423)

dubbele plak	Deventer penning	vdC	14,14	1
--------------	------------------	-----	-------	---

David van Bourgondië (1456–1496)¹¹

Davidsgulden (no 5)	Utrechtse gulden		17,10	1
---------------------	------------------	--	-------	---

jager (no 11)	mijns heren jager		18,24	73
---------------	-------------------	--	-------	----

1477 22 ex., 1478 47 ex., 1479 4 ex.

witpenning (no 12)	mijns heren philippus		20,56v	8
--------------------	-----------------------	--	--------	---

zonder ster boven schild 1 ex., met ster 7 ex.

halve witpenning (no 13)			20,58v	4
--------------------------	--	--	--------	---

zonder ster boven schild 2 ex., met ster 2 ex.

Engelbert van Kleef ruwaard (1482–1483)

braspenning (no 47)	Engelbertus		20,2	17
---------------------	-------------	--	------	----

interpunctie lelietjes 4 ex., sterretjes 13 ex.

Stad Utrecht

Stuiver 1483 (no 44)	Sinte Martijn	JMP	1952,91	1
----------------------	---------------	-----	---------	---

Muter 1478 (no 43)	muterken	vdC	25,4	8
--------------------	----------	-----	------	---

Hertogdom Gelre

Arnold van Egmond (1423–1473)

stuiver	woechey	vdC	11,17	1
---------	---------	-----	-------	---

stuiver	woechey		11,19	2
---------	---------	--	-------	---

Karel van Egmond (1477–1538)

jager 1478		RBN	1872,102	2
------------	--	-----	----------	---

witpenning Jfr. Katrijnenphilippus¹²

1478 1 ex., 1479 1 ex., 1480 2 ex.		vdC	14,2v	4
------------------------------------	--	-----	-------	---

Deventer, Kampen en Groningen

Stuiver 1479 Overijsselse stuiver

ex. met wapen van Kampen		JMP	1916,133	1
--------------------------	--	-----	----------	---

Stad Groningen

Jager	Groninger jager	vdC	10,55 en	
-------	-----------------	-----	----------	--

ex. van 1461 en 1477			12,68	2
----------------------	--	--	-------	---

Vlieger Groninger philippus

ex. van 1454, 1471, 1473 en 1476			10,47v	4
----------------------------------	--	--	--------	---

UTRECHT

179

Stad Sneek

Vlieger	Friese penning			
ex. van 1476, 1477(4) en 1478(3)		vdC	22,1	8

Stad Bolsward

Vlieger	Friese penning			
ex. van 1474, 1476, 1477(4) en 1478(5)		vdC	4,6v	11

Graafschap Holland

Jan van Beieren (1420–1425)				
halve tuin	halve Johannes tuin	vdC	12,12	1

Graafschap Vlaanderen

Lodewijk van Male (1346–1384)				
leeuwengroot	oud clayken	Gaill.	219	1

Philips de Stoute (1384–1404)

halve botdrager	oud butken	DdP	8,19	1
-----------------	------------	-----	------	---

Jan zonder Vrees (1405–1419)

braspenning	oude braspenning		10,26	8
achtste braspenning			10,29	1

Hertogdom Brabant

Jan IV (1415–1427)

braspenning	oude braspenning	dW	443	1
tuin			444	1

Philips de Goede (1430–1467)

gouden pieter	peter		467	1
---------------	-------	--	-----	---

Graafschap Saint-Pol

Philips van Brabant (1415–1430)

drielande	korte kruis tuin	dW	452	1
-----------	------------------	----	-----	---

Graafschap Henegouwen

Jan IV van Brabant (1417–1427)

kwart drielande		Ch.	150	1
-----------------	--	-----	-----	---

Bisdom Luik

Lodewijk van Bourbon (1456–1482)

dubbel vuurijzer 1478	vuurijzer	Ch.	350	1
half vuurijzer z.j.			356	1

Hertogdom Kleef

Johan I (1448–1481)

braspenning 1479	Kleefse braspenning	Noss	149	3
halve witpenning 1475	halve kleine Kleefse		145	1
muter ¹³	Kleefse muterke		142 e.a.	25
type Noss 142 (Wesel) 4 ex., type Noss 161 (Wesel) 5 ex., Type Noss 200 (Kleef) 16 ex.				1
muter? ¹⁴			–	1

Johan II (1481–1512)

braspenning 1482	Kleefse braspenning		156	2
stuiver 1483	stuiver met de zwaan		182	1

Aartsbisdom Keulen

Ruprecht van de Palts (1463–1477)

postulaatgulden	Keulse postulaat	Noss	440	2
-----------------	------------------	------	-----	---

Stad Aken

Groschen 1420	Akense buische	Men.	117	1
---------------	----------------	------	-----	---

Koninkrijk Frankrijk

Karel VII (1422–1461)

blanc	Franse blank	Laf.	514c	1
ex. geslagen te Angers				
liard van Dauphiné	Dolfinaas oortken	Ciani	729	1
ex. geslagen te Crémieu				

Lodewijk XI (1461–1483)

gros-de-roi	dubbele Franse blank	Laf.	532	2
ex. geslagen te Tournai en St Lô				
blanc	Franse blank		534	1
ex. geslagen te Toulouse				

Koninkrijk Engeland

Hendrik VI (1422–1461)

groat (Calais) ¹⁵	Henricus stoter	North	1424	2
------------------------------	-----------------	-------	------	---

Koninkrijk Denemarken

Erik van Pommeren (1396–1439)

sterling Naestved

— Bruun 3728 1

Pauselijke staat

Paulus II (1464–1471)

grossetto

— Munt. 28 1

H.E.V.G.

¹ Voorlopige publicatie: *De Geuzenpenning* 22 (1972), p. 52 en *Nieuwsbulletin KNOB* 1972, p. 122*.

² Voor de Utrechtse munten wordt verwezen naar het voorafgaande artikel over De Munten van bisschop David van Bourgondië.

³ Van der Chijs, *Munten van Utrecht*, p. 352.

⁴ Vondst Essel (Roergebied). De stuiver werd gepubliceerd JMP 39 (1952), p. 91. De tekst van het raadsbesluit van 3 juli 1483 (gepubliceerd Van der Chijs, p. 305) schrijft voor stuivers en halve stuivers met afbeelding van Sint Maarten te slaan. Niet duidelijk is de toevoeging (de tekst blijkt na vergelijking met het handschrift te Utrecht wel correct afgedrukt te zijn) „den stuiver sal hieten ene muter”, die Van der Chijs op een dwaalspoor heeft gebracht.

⁵ O.a. vondsten Venray 1957 (JMP 1958, p. 155), Hoensbroek 1924, Nederheim 1859 (RBN 1865, p. 361), Horion-Hozémont 1877 (RBN 1877, p. 215) en „Noord-Frankrijk” 1906 (RBN 1906, p. 285).

⁶ Van der Chijs, p. 350.

⁷ Van der Chijs, p. 349 vlg. en 305 vlg.

⁸ Ook voorgekomen in de vondsten Nederheim 1859 en „Noord-Frankrijk” 1906 (zienoot 5).

⁹ Een Deense sterling geslagen te Lund kwam voor in de vondst Culemborg 1963 (JMP 1964, p. 46), een Romeinse grossetto in de vondst Putten 1861 (JMP 1964, p. 50).

¹⁰ In tegenstelling met het huidige gebruik worden dubbele en enkele vuurijzers gewoonlijk aangeduid als „vuurijzers” en „halve van dien”.

¹¹ Voor de Utrechtse uit de tijd van bisschop David wordt verwezen naar de in deze aflevering opgenomen studie (blz. 9 vlg.); de nummers verwijzen naar de daarbij behorende muntbeschrijving.

¹² Geslagen tijdens het regentschap van Catharina van Gelre, ten behoeve van haar minderjarige broer Karel.

¹³ Noss, *Die Münzen von Cleve*, p. 129 en 155 heeft de typen 161 en 200 onder Johan II omstreeks 1490 geplaatst. Uit de vondst blijkt dat ook deze muters ouder zijn en onder Johan I moeten worden gerangschikt. De ex. van Noss 161 zijn alle gesleten en waren in 1483 zeker al geruime tijd in omloop geweest, die van Noss 200 waren deels vrij nieuw, deels echter ook geruime tijd in gebruik geweest.

- ¹⁴ Dit stuk is zeer gesleten en nauwelijks te herkennen. Vermoedelijk kan het als volgt worden beschreven:
Vz. wapen Kleef in het veld; +IOHES DVX CLI. . .CO. . .
Kz. wapentje Mark op kruis; MONE - NOVA - CLIVE - . .IS.
- ¹⁵ De beide ex. die behoren tot de emissie 1422-1427, zijn zoals de meeste Engelse groats in Nederlandse vondsten zowel gesleten als gesnoeid.

